

SO'Z ICHIDA YONMA-YON KELGAN BIR XIL UNDOSHLAR TALAFFUZI VA IMLOSINI O'RGANAMIZ.

Surxondaryo viloyati Denov tumani

30- maktab Boshlang'ich sinf o' qituvchisi

Saparova Mavjuda Irgashovna

Annotasiya: ushbu maqolada yonma-yon kelgan undoshlar tasnifi va tavsifi ma'lumotlar keltirilgan. Bunda qo'sh va qator undoshlar haqida so'z yuritilib, ular bo'yicha ma'lumotkar berib o'tilgan hamda mustahkamlash uchun topshiriqlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: yonma -yon kelgan undoshlar, undosh tovushlar, qo'sh undoshlar, qator undoshlar, orfografik tamoyillar, fonetik tamoyillar, imlo qoidalari, o'zlashma so'zlar, og'zaki nutq, yozma nutq.

Barchamizga ma'lumki, yoshligimizda birinchi marta o'rganilayotgan, ayniqsa, biz uchun notanish bo'lgan so'zlarni eslab qolish anchayin murakkab jarayon hisoblanadi. Ustiga-ustak bir-biriga o'xshash so'zlar va tushunchalarni yodda saqlash anchagina mushkul. Xo'sh, biz o'zbek tilida yonma -yon kelgan undoshlar deganda, avvalo, qanday so'zlarni tushunamiz? Qanday so'zlar ko'z oldimizga keladi?

Eng avvalo, mana shu savollar ustida to'xtalib o'tsak, o'zbek tilida yonma -yon kelgan undoshlar deganda qo'sh va qator undoshli so'zlar nazarda tutiladi. Endi qo'sh undoshlar va qator undoshlar iboralariga tasnif beramiz.

QATOR UNDOSHLAR. Bir bo'g'inda yonma -yon kelgan ikki xil undosh tovushlarga qator undoshlar deyiladi.

ESLAB QOLING! Qator undoshli so'zlarning muhim belgisi shundan iboratki, bunday so'zlarda ikki xil yonma -yon kelgan undosh tovushlar aynan bir bo'g'in tarkibida keladi. Misollar: takror, standart, broker, stakan, harf, stul, stol, qand, pand, shikast, asr, go'sht, baxt, taxt kabi.

MUHIM! Paxta,taxta,g‘uncha,kulcha, o‘simlik, o‘smirlik kabi so‘zlarda ham yonma -yon kelgan ikki xil undosh tovushlar mavjud, lekin bu undoshlar aynan bir kun tarkibida kelmagan.Shu sababli ham ular qator undoshli so‘zlar sirasiga kirmaydi. Paxta, tax-ta, g‘un-cha, kulcha, o‘sim-lik, o‘smir-lik kabi. Shuningdek,o‘zbek alifbosida bir tovushni ifodalovchi harf birikmalari ham qator undoshli so‘zlar qatoriga kirmaydi. Masalan, dengiz, tengsiz,singil so‘zlarida qator undoshlar mavjud emas, chunki bu so‘zlardagi “ng”harf birikmasi hisoblanadi va yuqorida aytib o‘tilganidek,bir tovushni ifodalaydi.

MUHIM! Gap tarkibida qator undoshli so‘zlar kelganda so‘zga qo‘shimcha qo‘shilganda ham qator undoshli so‘zlar baribir qator undoshli so‘zligicha qoladi.

Masalan, Nafs va nafas,aql va qaxr muhim tanlov gapida uchta qator undoshli so‘zlar mavjud. Bular:nafs,aql va qaxr so‘zlaridir.Bu so‘zlarda qo‘shimchalar qo‘shilganda qator undoshlar ikkinchi bo‘g‘inga ko‘chishi mumkin, lekin shuncha qaramasdan ular o‘zak so‘zda bir bino tarkibida kelganligi bois,qator undoshli so‘zlar sifatida qoladi.

Nafs+im=nafsim, qaxr+ning=qaxrning kuchi kabi.Shuningdek aql so‘ziga so‘z yasovchi qo‘shimchalar qo‘shilganda ham unga qator undosh sifatida qaraladi masalan:aql+li=aqlli.

ESLAB QOLING! O‘zbekcha so‘zlarning fonetik tuzilishidagi o‘ziga xos bo‘lgan asosiy o‘ziga xos sifatlar mavjud bo‘lib ular quyidagilar:

1.So‘z boshida ketma -ket ikki undosh bir joyda kelmaydi. Ya’ni so‘z boshida qator undoshlar keluvchi so‘zlar sof o‘zbekcha so‘zlar emas. Stadion,drama, trolleybus, tramvay kabi so‘zlar rus va Ovro‘po tillaridan o‘zlashgan so‘zlar hisoblanadi.

2.So‘z oxirida st(ost,ust,sust); lt(yalt, yult,milt); rt(qurt, tort, to‘rt) .Ushbu qo‘sh undoshlardan tashqari boshqa undoshlar o‘zbek tilida yonma -yon kelmaydi. Faqatgina ushbu qator undoshli so‘zlar o‘zbekcha so‘zlar sifatida qaraladi.

ESLAB QOLING! So‘z oxirida qator kelgan sht(go‘sht, g‘isht,musht); xt(baxt, taxt,axt); rg(barg). Bu so‘zlar, asosan, fors-tojik tilidan o‘tgan so‘zlar tarkibida keladi.Bu kabi so‘zlarda yonma -yon kelgan undoshlardan biri talaffuzda xuddiki tushib

qoladi, lekin shunday bo'lishiga qaramasdan, ikkala undosh tovushlar yozuvda ifodalanadi. Talaffuzda bir undosh aytilmasdan talaffuz qilinadigan so'zlarga misollar:

Go'sh, g'ish mush -talaffuzda;

Go'sht, g'isht, musht -yozuvda;

Daraxt, karax-talaffuzda; Daraxt, karaxt-yozuvda ifodalanishi. Qator undoshli so'zlarni o'rganishda ushbu so'zlarni yodda tutish va ularning talaffuz va imlosiga e'tibor qaratish zarur.

QO'SH UNDOSHLAR. Yonma -yon kelgan bir xil undoshli so'zlar qo'sh undoshli so'zlar deyiladi. Qo'sh undoshlar aynan bir xil undoshning yonma -yon kelishi natijasida hosil bo'ladi va so'zning turli qismlarida kelishi mumkin. Buni quyidagicha ko'rib chiqamiz:

1 .So'z boshida: ssenariy;

2. So'z o'rtasida: ikki, yetti, sakkiz, to'qqiz;

3. So'z oxirida: gramm, kilovatt, metall, kongress kabi.

ESLAB QOLING! Ba'zi so'zlarda qo'sh undoshlardan biri tushirib qoldirilganda, so'z ma'nosi ham o'zgarishga uchraydi. Misol uchun, sodda(soda), modda(mod), tilla (tila), qattiq (qatiq) singari.

MUHIM! Kongress, kilovatt, Vatt, metall kabi o'zlashgan so'zlar oxirida talaffuzda bir undosh tushirib qoldirilgandek talaffuz qilinsa-da, yozuvda o'z holicha yoziladi. Shu bilan birga, bunday so'zlarga xuddi shu tovush bilan boshlanadigan qo'shimcha qo'shilganda oxirgi qo'sh undoshlardan biri tushirib qoldiriladi va shunday yoziladi. Misollar: metall+lar=metallar, gramm+mi=grammi? Kabi .

Eslab qoling! O'zbek tilida a, o, u, I unlilari qator -qo'shaloq holatda kelishi mumkin. Shuni alohida ta'kidlash joizki, bunday unlilar yonma -yon kelgan so'zlar, asosan, arab tilidan va rus tili orqali kirib kelgan.

Misollar: manfaat, inshoot, iztehzomuz, shuur, vakuum, badiiy, matbaa, tabiiy, mutolaa va shu kabi so'zlar.

Xulosa o'rnida aytish joizki, yonma -yon kelgan undoshlar deganda, qo'sh va qator undoshlar tushuniladi. Biz qo'sh undoshli va qator undoshlar so'zlarni o'rganar

ekanmiz,eng avvalo, ularni bir -biridan farqlashni keyin esa ularning talaffuz va imlosiga alohida e'tibor qaratishimiz zarur.Buning uchun esa mashqlar va savol - javoblar orqali qiziqarli dars jarayonini tashkil etish yaxshi samara beradi.Endi xuddi shunday mashqlardan misollar keltiramiz.

Quyida berilgan so'zlardan qo'sh undoshli va qator undoshlar so'zlarni ajratib yozing:

! Metall, kongress, studiya, inspeksiya, muharrir, ssenariy, kilovatt, Vatt, daraxt, karaxt, baxt, taxt, g'isht, musht, past, kasb, test, bank, tank, transport, abonent, ocherk, assimilyatsiya, dissertatsiya, ganch, qand, pand, farzand, harchand. Ushbu so'zlarda qo'sh unsoshlar talaffuziga e'tibor bering:Artilleriya, millat, tonna ,progress, hassa, murabbiy, tanaffus,arra,alla.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati;

1. Nargiza Erkaboyeva va Xolida Abdusattorova."O'zbek tilidan ma'ruzalar to'plami "Yosh kuch "nashriyoti.Toshkent 2023.
2. Madrim Hamrayev.Ona tili-eng yangi nashr.Toshkent 2019.
3. O'zbek tilining amaliy grammatikasi.Yangi asr avlodi nashri.Toshkent 2018